

HET POSTVERKEER VAN NEDERLAND MET HET BUITENLAND GEDURENDE DE TWEEDE WERELD OORLOG.

- *Inleiding*

Op 3 september 1939 verklaarden Frankrijk en Groot-Brittanië de oorlog aan Duitsland omdat dit land op 1 september zonder oorlogsverklaring Polen was binnengevallen en Dantzig had "bevrijd". Vanaf dat moment begon een tijdperk waarin het postverkeer tussen Nederland en het buitenland grote moeilijkheden ondervond. De bedoeling van dit artikel is nog eens onder de aandacht te brengen, vooral van de jongeren onder ons, welke problemen een wereldoorlog kan opleveren op het gebied van het postverkeer.

- *De censuur*

In alle landen die op den duur aan deze oorlog deelnamen, werden de binnenkomende en uitgaande brieven gecensureerd; ook in neutrale landen vond meestal censuur plaats, omdat juist in die landen vaak berichten werden uitgewisseld die voor de oorlogvoerende partijen van belang konden zijn. Ierland is hiervan een bekend voorbeeld.

Het staat wel vast dat Duitsland al eerder begonnen is met het censureren van brieven; het merkwaardige is echter dat de Duitse autoriteiten een eventuele algemene censuur zeer slecht hadden voorbereid, dit in tegenstelling tot b.v. Frankrijk en Groot Britannië. Hoe slecht de voorbereiding van de Duitse censuur wel was blijkt b.v. uit het feit dat in de eerste maanden van de oorlog bijna alle gecensureerde brieven gesloten werden met stroken van de deviezencontrole; deze laatste werd al vanaf 1933 in Duitsland toegepast.

- Nederland als neutraal tussenpersoon

In de periode dat Nederland nog neutraal was - dat is van september 1939 tot 10 mei 1940 - hebben vele mensen geprobeerd via Nederland te corresponderen met hun relaties in het vijandelijke gebied. Zo heb ik eens een correspondentie gezien van een Duits joods echtpaar dat in Londen woonde en dat via een adres in Nederland met hun getrouwde zoon in Duitsland correspondeerde.

Uit de archieven van de PTT bleek ook dat sommige personen wel heel onvoorzichtig handelden. Zo werden b.v. uit Engeland brieven gestuurd naar de Nederlandse PTT met het verzoek de brief naar een adres in Duitsland door te sturen. Waar men echter niet aan dacht was het feit dat de brieven door de Britse censuur van duidelijke censuurtekens waren voorzien. Doorzending op deze manier was dan ook haast niet mogelijk. De medewerking van de Nederlandse PTT was in het algemeen niet erg groot omdat men bang was dat de Duitse autoriteiten de Nederlandse regering zouden verwijten zich niet of onvoldoende neutraal te gedragen.

- Duitse maatregelen vlak. voor en tijdens de meidagen van 1940

Het censureren van brieven in Duitsland veroorzaakte weinig of geen vertraging van enige betekenis, althans in de eerste maanden van de oorlog. Aan de hand van poststukken is mij echter gebleken dat kort voor 10 mei de voor Nederland bestemde post langer dan normaal werd vastgehouden, vermoedelijk op de censuurkantoren. Dit gebeurde echter niet met alle brieven. De vastgehouden post werd later teruggezonden omdat er na 10 mei geen postverbinding meer was.

Er is door de Duitsers ook beslag gelegd op post die op 9 mei 1940 nog in Nederland per vliegtuig was aangevoerd en nog niet verwerkt; zo werden meer dan 100 aangetekende brieven uit deze post pas in maart 1941 aan de geadresseerden doorgestuurd.

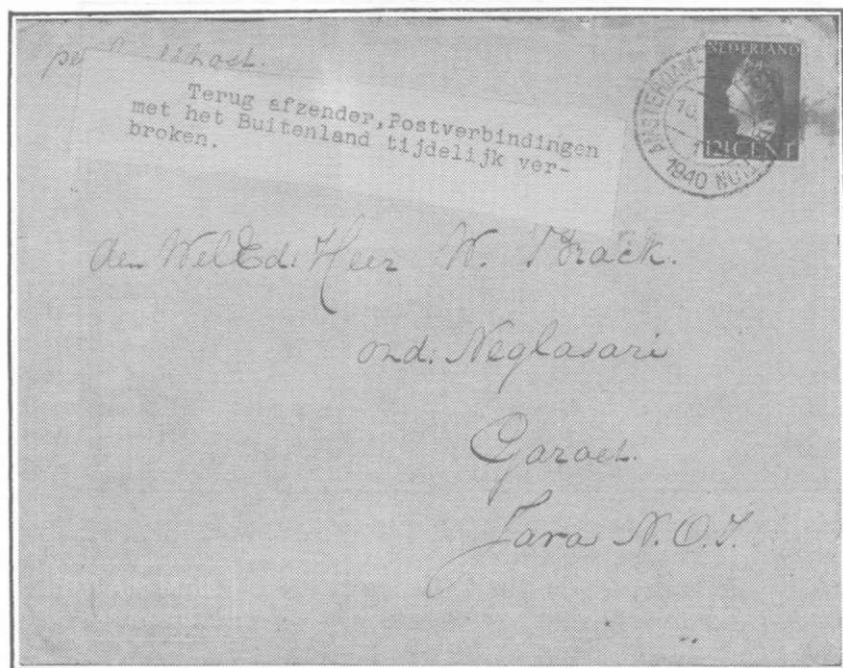
- Post onderweg naar of vanuit Nederland

Op 10 mei 1940, toen Nederland ook in de oorlog betrokken werd, was er veel post onderweg naar Nederland, niet alleen brieven en briefkaarten, maar ook drukwerk, postpaketten, enz. Veel van deze post werd nog per schip vervoerd omdat luchtpost nog niet zo veel gebruikt werd als tegenwoordig. Voor zover deze post per schip vervoerd werd via Britse havens, werd deze post niet doorgelaten en weer terugge-

Brief, afgestempeld te Willemstad op 20 april 1940, werd per zeepost naar Nederland verstuurd. De brief werd geopend door de Engelse censuur, maar in verband met het uitbreken van de oorlog tussen Nederland en Duitsland kon doorzending niet meer plaatsvinden. De brief werd daarom teruggestuurd. Op de achterzijde het poststempel van Willemstad van 4 september 1940.

stuurd naar de afzenders. Anders lag het met de post die via de Franse havens werd aangevoerd. Door de

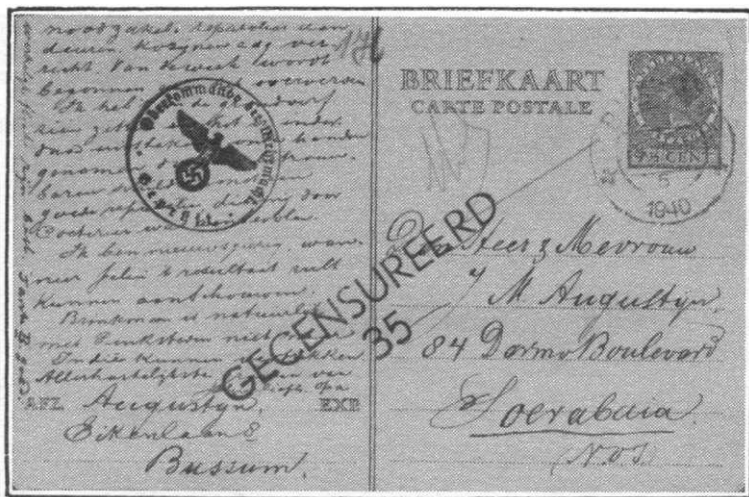
Brief, afgestempeld te Amsterdam op 10 mei 1940 om 14 uur en bestemd voor Ned. Oost-Indië. Teruggestuurd door de PTT met de mededeling dat de postverbinding verbroken is.

snelle opmars van de Duitse legers werd deze post vrijwel geheel door de Duitsers in beslag genomen en later na censurering naar Nederland doorgestuurd. Dit gebeurde ook met de post die over land via Frankrijk naar Nederland onderweg was.

De post die in Nederland op 9 en 10 mei nog in de brievenbussen werd aangetroffen en die bestemd was voor het buitenland, werd zo spoedig mogelijk aan de afzenders teruggestuurd. Dit gebeurde omdat de ambtenaren van de PTT bang waren dat de brieven, enz. misschien mededelingen bevatten die voor de Duitsers niet zo prettig waren.

- Het herstel van de postverbindingen

Einde mei 1940 was het voor het eerst mogelijk brieven naar Duitsland te sturen, waarbij alleen het ge-

Briefkaart, afgestempeld op 8 juli. 1940 te Bussum en bestemd voor Soerabaja.
 Duitse en Nederlands Indische oensuur.
 Wanneer de briefkaart in Soerabaja is ontvangen is niet bekend.

bruik van de Nederlandse of Duitse taal was toegestaan. Langzamerhand kwam hier verbetering in; met meer landen mocht weer gecorrespondeerd worden en verschillende talen waren toegestaan. Naar Frankrijk mochten pas weer op 1 april 1941 brieven en kaarten gestuurd worden maar de correspondentie met vijandelijke landen zoals Groot-Brittanië bleef verboden. In de zomer van 1940 mocht enige tijd met Nederlands-Indië gecorrespondeerd worden maar dit werd al spoedig weer verboden; de Duitsers vonden dat hun landgenoten die in Indië in kampen waren ondergebracht zeer slecht behandeld werden en de Nederlanders hier werden daarvoor gestraft. Toch werden de postverbindingen met landen die ver van Europa lagen, zoals de Zuidamerikaanse republieken, steeds moeilijker. Vooral de zeepost bleef lang onderweg, soms wel meer dan een jaar. Nadat op 7 december 1941 de Japanners Pearl Harbor op de Hawaï-eilanden hadden aangevallen, verklaarde de Ver. Staten, die tot op dat moment neutraal ge-

bleven waren, Japan, Duitsland en Italië de oorlog. Dit betekende dat de postverbindingen met de Ver. Staten kwamen te vervallen. Het merkwaardige feit deed zich voor dat de Duitse autoriteiten er geen bezwaar tegen hadden dat vanuit Nederland met Zuid-Afrika gecorrespondeerd werd, terwijl ook brieven uit dat land naar Nederland verstuurd konden worden. Zuid-Afrika behoorde toen nog tot het Britse Gemenebest, maar het was bekend dat de Zuidafrikaanse regering bepaald niet afwijzend stond tegenover het Duitse nationaal-socialisme.

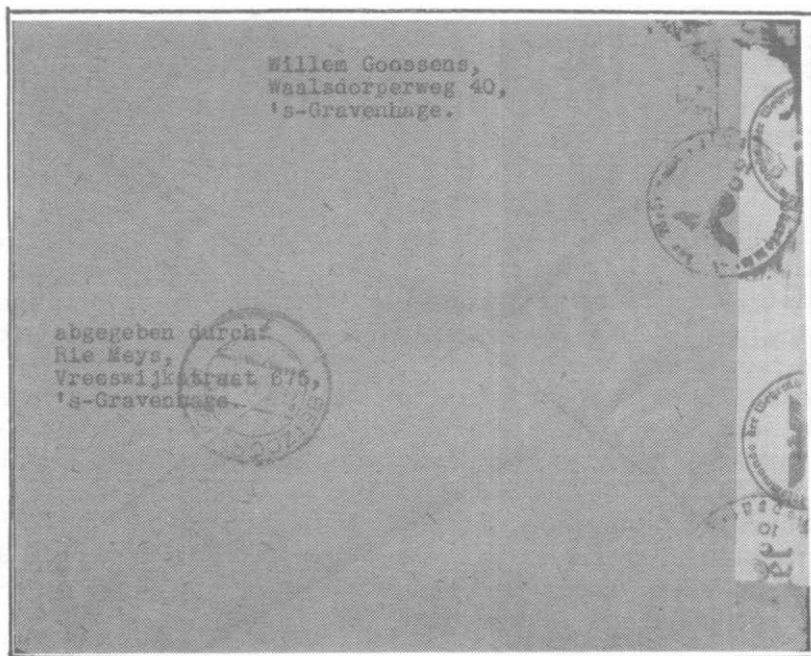
De Duitsers stonden niet toe dat met landen die voor hen als vijandelijk beschouwd werden, werd gecorrespondeerd; hieronder vielen in de eerste plaats Groot-Brittannië en de Britse koloniën en verder Canada, Australië, maar ook dus Ned. Indië, de Nederlandse Antillen, Suriname, enz. Toch zijn er wel mogelijkheden geweest vanuit Nederland met deze gebieden te corresponderen; ik kom hier nader op terug.

- *Strengere controle van post, bestemd voor het buitenland*

Met ingang van 16 maart 1943 moesten alle poststukken, bestemd voor het buitenland aan het loket van een postkantoor worden aangeboden. De loketambtenaar diende dan na te gaan of geen sluitzegels, e.d. gebruikt waren en of de inhoud alleen uit brieven bestond. Daarna werd de postzegel door de ambtenaar op het stuk bevestigd; dit laatste gebeurde omdat gebleken was dat in sommige gevallen geheime boodschappen onder de postzegels waren aangebracht.

Er kwam ook een verbod voor de verzending van een aantal zaken; ik noem enkele voorbeelden: drukwerk, puzzels, schaakproblemen, foto's, prentbriefkaarten, enz., enz. Vooral de Nederlandse militairen die in Duitsland in krijgsgevangenschap zaten, hadden hieronder te lijden. Men was kennelijk bevreesd dat op de een of andere manier langs deze weg boodschappen overgebracht werden en bij de censurkantoren had men geen tijd om hiernaar te gaan zoeken.

Deze controle op de postkantoren gaf een geweldig op-

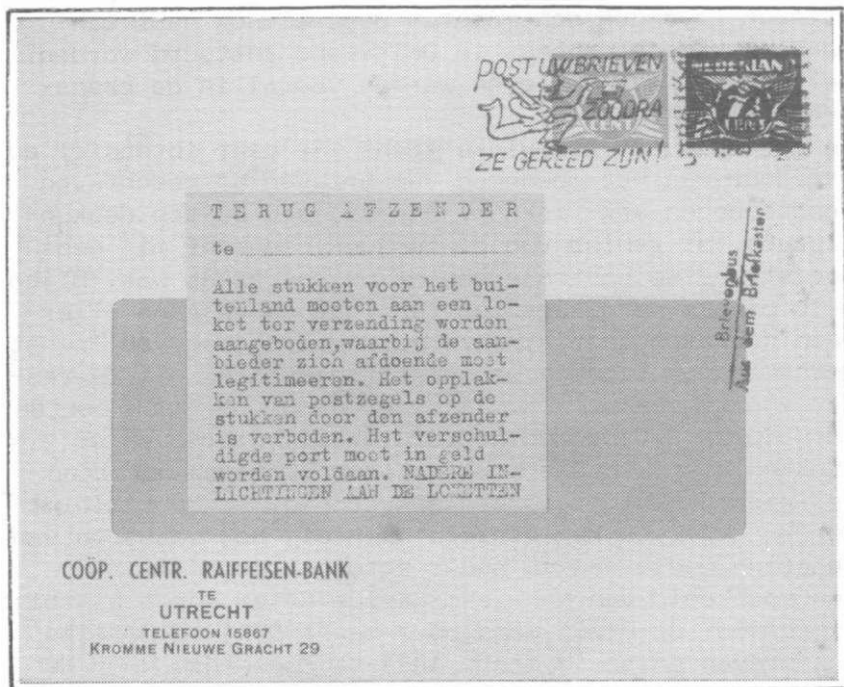
Met ingang van 16 maart 1943 moesten alle poststukken, bestemd voor het buitenland, aan het loket van een postkantoor worden aangeboden. De loketambtenaar diende dan na te gaan of geen sluitzegels, etiketten, e.d. gebruikt waren. Daarna werd de postzegel door de ambtenaar op het stuk bevestigd.

Was de aanbieder niet tevens de afzender, dan diende de naam en het volledige adres van de aanbieder op het poststuk te worden vermeld.

onthoud omdat er toen duizenden Nederlanders In Duitsland tewerk waren gesteld en ook de brieven voor hen moesten bekeken worden. Was de aanbieder van het poststuk niet tevens de afzender dan diende de naam en het volledige adres van de aanbieder op het poststuk te worden vermeld.

- *Brievensmokkel*

Het was gedurende de Duitse bezetting streng verboden brieven, briefkaarten, geschreven boodschappen en dergelijken mee de grens over te nemen, zowel naar Duits-

Brief, afgestempeld te Utrecht op 24 juli 1943 en bestemd voor het buitenland. De brief was, tegen de toen geldende voorschriften in, niet aan het loket aangeboden, doch gewoon in een brievenbus gepost. Zie rechts het rode stempel

Brievenbus

Aus dem Briefkasten

De brief werd aan de afzender teruggestuurd met vermelding van de redenen waarom dit plaats vond.

land als vanuit dat land. De Duitsers wilden dat al het toegestane postverkeer met het buitenland gecensureerd werd. Toch is herhaaldelijk geprobeerd deze voorschriften te ontduiken.

De Nederlandse postbeambten hadden de uitdrukkelijke opdracht bij het sorteren van de post, afkomstig uit brievenbussen, goed op te letten of er soms brieven tussen zaten die b.v. uit Duitsland afkomstig konden zijn en in Nederland gepost waren. Werden dit soort

brieven gevonden dan moesten deze alsnog naar een kantoor van de censuur in Duitsland gestuurd worden. Deze gesmokkelde brieven werden vooral in de grens-provincies gepost.

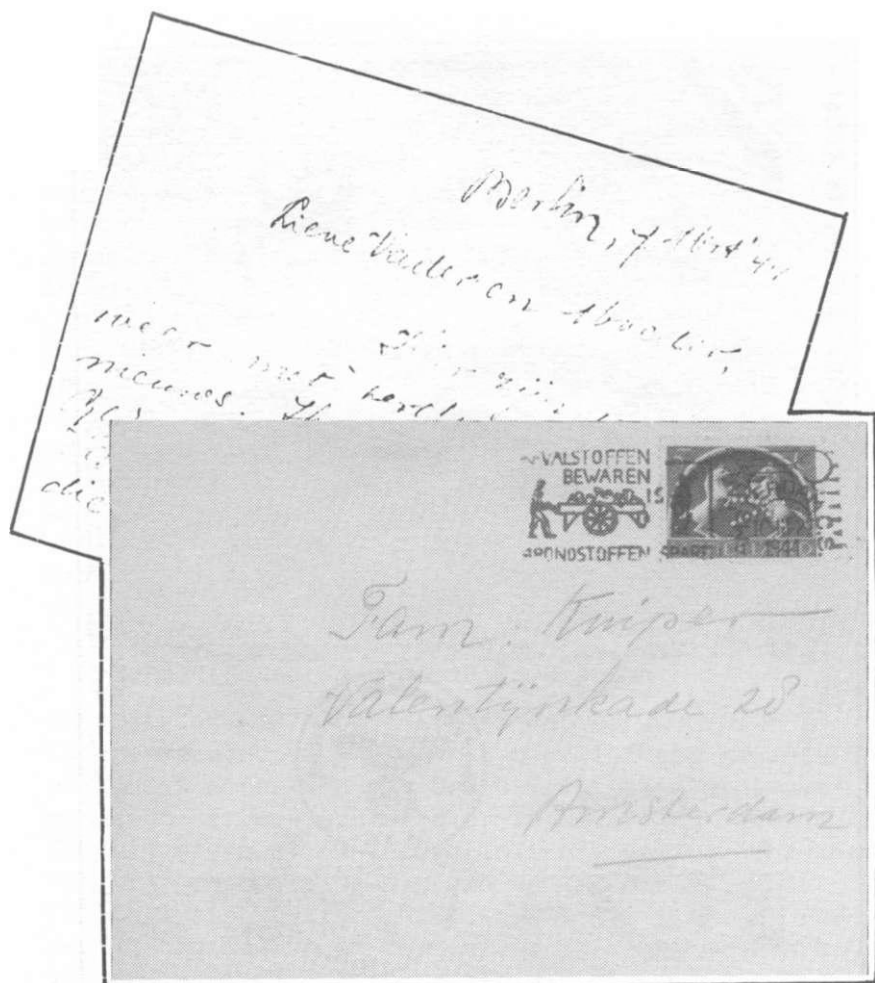
De controle aan de Duitse grens was zeer intensief en daardoor was het meenemen van brieven of geschreven boodschappen erg riskant. Riemer, een Duitse deskundige op het gebied van de censuur, schreef mij eens hoe streng de controle aan de Duitse grens was. Bijna alle bagage werd nagezien teneinde na te gaan of er geen correspondentie, enz. werd meegenomen. Zelfs het meenemen van kranten was niet toegestaan. Uit de restauratiewagens werden bij de grens ook de menukaarten verwijderd. Wilde men echter zakelijke brieven of stukken meenemen dan moesten deze papieren eerst op het censuurkantoor worden aangeboden. Na controle werden deze stukken verzegeld en bij het passeren van de grens moest een en ander getoond worden.

Een voorbeeld van een gesmokkelde brief wordt hierbij afgebeeld: de brief werd op 7 maart 1944 te Berlijn geschreven en op 10 maart 1944 te Amsterdam door de posterijen afgestempeld. Aangezien hier sprake is van een "volle" brief kan het bewijs van het clandestien meenemen van deze brief gemakkelijk worden geleverd. Wanneer men echter alleen een enveloppe in handen krijgt en wanneer daarop geen afzender vermeld staat, is het vrijwel onmogelijk aan te tonen dat de brief over de grens gesmokkeld werd.

In de archieven van de PTT is herhaaldelijk sprake van brievensmokkel; juist omdat zoveel Nederlanders in Duitsland tewerkgesteld waren en deze mensen af en toe met verlof naar huis mochten zijn er verschillende keren personen die toch probeerden brieven over de grens mee te nemen, gesnapt.

- *Post rechtstreeks uit Suriname*

Hiervoor schreef ik al dat gedurende de oorlog geen post uit Suriname en de Nederlandse Antillen door de Duitsers in Nederland werd toegelaten. Toch is mij een uitzondering op dit verbod bekend. De Duitse consul in Suriname was getrouwd met een Nederlandse

Brief, afkomstig uit Berlijn en afgestempeld te Amsterdam 10 maart 1944. Uit de brief blijkt dat de afzender in Berlijn werkt. De brief is aan een verlofganger meegegeven en is dus over de grens gesmokkeld.

vrouw en haar ouders woonden in Nederland. De vrouw had door haar huwelijk met een Duitser de Nederlandse nationaliteit verloren en werd met haar man in het interneringskamp Copieweg in Paramaribo ondergebracht in mijn verzameling heb ik nu een brief uit Suriname naar Nederland van haar die door de Duitsers is door-

Brief uit een interneringskamp in Suriname, door bemiddeling van het Rode Kruis naar Nederland gestuurd. Afgestempeld op 6 mei en gecensureerd op 10 mei 1941. De letter S, een stempel van de Surinaamse censuur, komt alleen voor op brieven uit interneringskampen. Op de achterzijde strook en stempels van de Duitse censuur te Frankfurt a/Main en daaronder een machine-stempel van Lissabon van 16 mei 1941.

gelaten. De brief is in Suriname en later door de Duitsers in Frankfurt a/ Main gecensureerd. Er zijn slechts enkele van dit soort brieven bekend.

- *Post via neutrale landen en het Rode Kruis*

Natuurlijk is geprobeerd in contact te komen met wat de Duitsers toen de vijandelijke gebieden noemden; zo heb ik nog via een familielid in Zwitserland een bericht kunnen sturen aan een zwager in Ned. Indië. In de periode dat de Ver. Staten nog neutraal waren, is er veel geschreven tussen Nederland enerzijds en Curacao en Suriname anderzijds via adressen in de Ver. Staten. Deze weg werd echter op 7 december 1941 geblokkeerd. Ook via adressen in Zweden werden brieven naar Ned.Indië gestuurd. Verder kon men ook door bemiddeling van het Rode Kruis familieberichten naar de "vijandelijke" landen sturen. Het duurde echter vaak vele maanden voordat men een antwoord kreeg. Vrijwel al deze post ging over Zwitserland, waar het hoofdkwartier van het Rode Kruis gevestigd was. De stroom van deze Rode Kruis formulieren was heel groot.

- *De organisatie van Thomas Cook & Son*

Zo omstreeks 1975 ontdekte ik dat er gedurende de tweede wereldoorlog toch een mogelijkheid geweest is om vanuit Nederland met Groot Brittanië te corresponderen. Er was echter hier in Nederland niemand die mij hierover de nodige inlichtingen kon verschaffen. Bij raadpleging van een aantal buitenlandse filatelistische tijdschriften uit liefst zeven verschillende landen en na overleg met enkele andere verzamelaars van oorlogspost, ben ik er tenslotte in geslaagd er achter te komen hoe een en ander gewerkt heeft.

Kort na het uitbreken van de oorlog stelde de Britse regering het reisbureau Thomas Cook & Son te Londen aan als "postal agent". Hiervan werd melding gemaakt in de Britse staatscourant en in de Britse dagbladen. Cook zelf gaf een folder uit waarin vermeld werd wat deze benoeming inhield. In deze folder werden nu de richtlijnen aangegeven die men in acht moest nemen voor een correspondentie met personen die in Duitsland of in door de Duitsers bezette gebieden woonden. Het merkwaardige van deze gehele

DIENSTKAART
A OLEH CENSUUR

12 1/2

Mevrouw Bosman v.d. Molen

13 Leentvelling
Schulte

~~Hotel Nelsen~~

Batavia

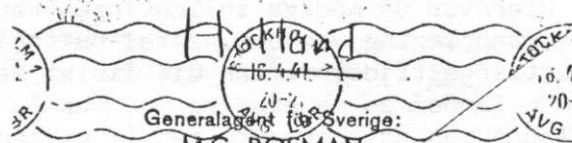
JAVA

Stockholm

Kennak 101

Sweden

Rijnstr 35
Arnhem

Generalagent för Sverige:

JAC. BOSMAN

Slussplan 5 - Telefon 103900.
STOCKHOLM, S.

Geöffnet

IR GEOPEND
A OLEH CENSUUR

Brief, afgestempeld te Arnhem op 7 april 1941 en bestemd voor Stockholm. Op de achterzijde aankomststempel van Stockholm van 16 april 1941. De brief werd aldaar doorgestuurd naar Ned. Indië, aankomst 21 aug. 1941. Voor de doorzending werd kennelijk door een familielid gezorgd, zie stempel op de achterzijde. De brief werd door de Duitsers in Berlijn gecensureerd, door de Britten in het voormalige Brits-Indië en tenslotte ook nog in Ned. Indië.

gang van zaken is dat de Britten geen enkele terughoudendheid toonden over deze mogelijkheid met voor hen vijandelijke gebieden te corresponderen. De richtlijnen voor deze briefwisseling waren in het kort ongeveer de volgende:

1. korte brieven, geen doorhalingen of raderingen
2. alleen schrijven in de taal van het land van bestemming
3. geen enkele verwijzing vermelden naar de plaats of streek waaruit de brief afkomstig is. Verder alleen persoonlijke informatie e.d., terwijl niets mocht worden bijgesloten, zoals foto's enz.
4. de brief moest in een open enveloppe, voorzien van het adres van de geadresseerde gedaan worden, doch zonder postzegel en zonder vermelding van de afzender
5. in de brief moest verzocht worden het antwoord te sturen naar postbus 506 in Lissabon onder vermelding van de volledige naam van de geadresseerde in Groot Brittanië
6. de open enveloppe met de brief moest in een gefrankeerde enveloppe naar Thomas Cook gestuurd worden, terwijl een bedrag van twee shilling betaald moest worden. Verder moest bijgevoegd worden een briefje met de volledige naam en het adres van de afzender.

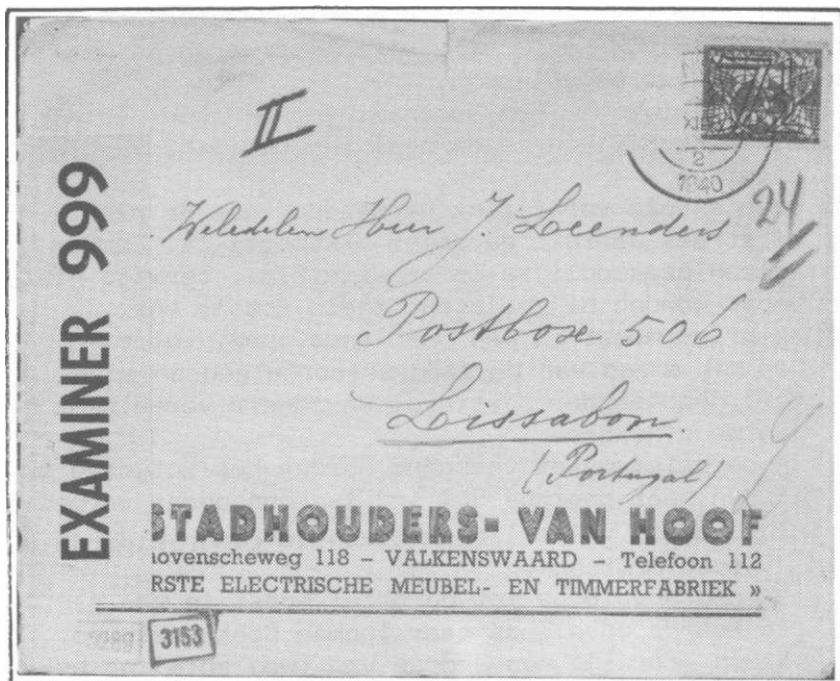
Thomas Cook zond alle binnengekomen brieven naar de Britse censuur. Wanneer deze zijn goedkeuring gaf, kreeg Cook de brieven terug en werden deze als pakket

naar Lissabon gestuurd en daar gepost, Op deze brieven werd geen enkele aantekening of wat dan ook van de Britse censuur aangebracht.

Van deze merkwaardige manier van corresponderen zou volgens Cook een druk gebruik gemaakt zijn; de juiste gegevens over de omvang zijn er echter niet omdat door een Duits bombardement op Londen de archieven van Cook grotendeels verloren zijn gegaan.

De organisatie van Cook heeft gewerkt tot juni 1944. Na de invasie in Frankrijk begin juni 1944 en de opmars van de Geallieerden werd de postverbinding met Portugal verbroken en konden de postbussen aldaar niet meer gebruikt worden.

Het is wel heel moeilijk om brieven van deze bijzondere

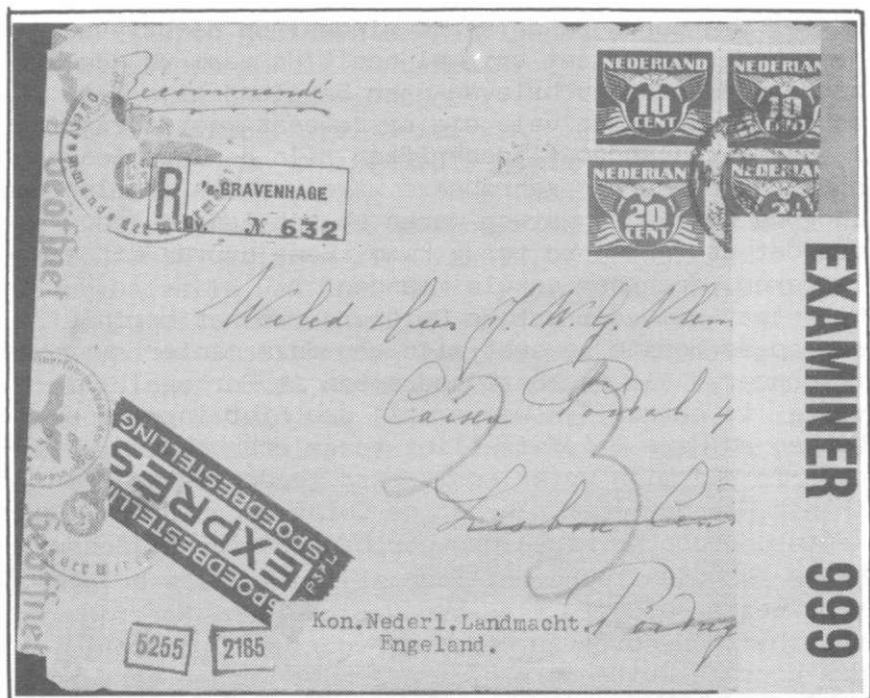
Brief, afgestempeld in december 1940 te Valkenswaard en bestemd voor postbus 506 te Lissabon. De brief werd door de Duitsers gecensureerd te München. Op de achterzijde aankomststempel van Lissabon van 20 jan. 1941. Uit het Britse censuurmerk blijkt dat de brief uiteindelijk Groot-Brittanië bereikt heeft.

manier van corresponderen te vinden, Op de brieven naar Nederland staat vrijwel nooit de naam van de afzender en de retourbrieven naar Engeland zijn zeer schaars ondanks de vele die er geweest moeten zijn. In de buitenlandse tijdschriften zijn ook studies gepubliceerd waarbij geprobeerd werd vast te stellen hoe lang de brieven onderweg waren en hoe lang het duurde voordat een antwoord terug kwam. Soms duurde dit enkele weken, dan weer enkele maanden.

Het staat wel vast dat de Duitsers van het begin af aan op de hoogte geweest zijn van deze manier van corresponderen via de postbusadressen in Portugal. De vraag is natuurlijk waarom zij dan niet ingegrepen hebben en deze briefwisseling toegelaten hebben. Hierover is bij mijn weten nooit iets gepubliceerd maar ik neem zonder meer aan dat de Duitsers op de censurkantoren hoopten bepaalde voor hen nuttige bijzonderheden te weten te komen. Toch zijn niet alle brieven voor postbus 506 te Lissabon doorgelaten. Er zijn verschillende brieven, bestemd voor deze postbus, die door de Duitsers aan de afzender werden teruggestuurd. Helaas is niet bekend waarom juist deze brieven geretourneerd werden.

- *Militaire postbussen in Lissabon*

In navolging van de Cook-regeling zijn de verschillende regeringen in ballingschap er toe overgegaan in Lissabon postbussen te openen, die net als bij de Cook-regeling gebruikt konden worden door militairen teneinde te corresponderen met hun familieleden in de bezette gebieden. De Nederlandse regering in Londen opende enkele postbussen in Lissabon en trof daarmee voor de militairen van de land- en zeestrijdkrachten en voor de bemanningen van Nederlandse koopvaardij schepen gelijke maatregelen. Het is bekend geworden dat de Duitsers geprobeerd hebben om via deze postbussen in contact te komen met Nederlandse militairen. In een brief, die naar Engeland gesmokkeld werd, dus buiten de Duitse censuur om, werd gewaarschuwd tegen deze Duitse pogingen. De in Nederland achter gebleven familieleden van de militairen en zeelieden kregen be-

Aangetekende expresbrief, afgestempeld op 2 nov.1942 te 's-Gravenhage en bestemd voor Lissabon, postbus 456. Deze postbus was speciaal ingesteld voor de Nederlandse Landmacht in Groot Brittanië, zie ook het strookje met de rode tekst. De brief werd te München en te Londen gecensureerd. Op de achterzijde het poststempel van Lissabon van 10 nov. 1942: niet bekend is wanneer de brief in Engeland is ontvangen.

paalde uitkeringen, maar wanneeronomstotelijkvaststond dat het familieleden waren van mannen die tegen Duitsland vochten dan moesten deze uitkeringen gestaakt worden. Op een gegeven moment is de Nederlandse regering in Londen er toe overgegaan deze postbussen te sluiten gezien de enorme risico's voor de familieleden in Nederland.

Drs.W.J.van Doorn